☆ شاکرہ بی بی

بشیر باوآ دی شاعری وچ لسانی پکھ

Bashir Bawa de shaeri vich lasaani pakh

Abstract:

Bashir Bawa is a new poet of Punjabi language who is well-known. He has written Punjabi ghazals and kafi (A genre of Punjabi literature) but his main field has been Punjabi ghazal. In his Punjabi ghazal, the color of persian and sufi poetry is very visible. Everydays, Idioms, Metaphors, Kafiay, Radif, Similes and Arabic Similes are used a lot. If Bashir Bawa's poetry is studied linguistically, many new words getting a new life. In this article Bashir Bawa's poetry has been seen from linguistic point of view.

Keywords: Bashir Bawa, Punjabi poetry, Ghazal, linguistics, phorneme, knowlwdge and expression, The original, presentational knowledge.

بشیر باوآ پنجابی زبان دا اک منجھیا ہویا شاعر اے جیہنوں بہت گھٹ لوگ جاندے نیں۔ اوہناں پنجابی زبان وچ غزلاں تے کافیاں لکھیاں لیکن اوہناں دا اصل میدان پنجابی غزل رہیا۔ اوہناں دی شاعری وچ فارسی تے پنجابی دی صوفیانہ شاعری دا رنگ گوڑھا وکھالی دیندا اے۔ روزمرہ، محاورے، تشبیہاں، استعارے، تلمیح، قافیے، ردیف تے عربی بحراں دی ورتوں اے۔ جے بشیر باوآ دی شاعری دا لسانی حوالے نال مطالعہ کیتا جاوے تاں بہت سارے پرانے لفظاں نوں نویں حیاتی مل سکدی اے۔ ایس مضمون وچ بشیر باوآ دی شاعری نوں لسانی حوالے نال ویکھیا گیا اے۔

لسان جیہدے توں لفظ "لسانیات" بنیا اے عربی زبان دا لفظ اے جیہدا مطلب اے "زبان" یا "جیبھ"۔ اصطلاحی معنی وچ لسانیات دے معنی زبان یا "زباناں دا علم" اے۔(1) مضمون نوں لسانی پکھ دے حوالے نال ویکھن توں پہلاں اسیں شاعر دی حیاتی بارے گل کردے آں۔ شاعری اک اجیہا فن اے جیہڑی حالات تے واقعات دی ترجمان ہوندی اے۔ ایس فن راہیں اک شاعر اپنے آلے دوالے دی عکاسی کردا اے۔ ایہ فن دے نال اپنے جذبات دا مجموعہ ہوندی اے جو شاعر نوں شعر کہن تے مجبور کر دیندی اے۔ ایس فن دا ای اک مشہور شاعر بشیر باوآ پنجابی ادب نال ڈونگھا تعلق رکھدا اے۔

بشیر باوآ دا اصل ناں بشیر احمد اے۔ ادبی دنیا وچ بشیر باوآ دے ناں نال شہرت حاصل کیتی۔ آپ دے والد دا ناں عبداللہ سی۔ آپ 10 اکتوبر 1933ء نوں پنڈ کڑیال کلاں، تحصیل نوشہرہ ورکاں، ضلع گوجرانوالا وچ جمے۔(2)

کڑیال کلاں ضلع گوجرانوالا وچ اک یونین کونسل دی حیثیت رکھدا اے:

> "کڑیال کلاں کی بنیاد "کرن سنگھ جٹ ورک" کے نام پر رکھی گئی۔ کڑیال سے مراد "کرن سنگھ" اور کلاں سے مراد "آبادکاری" ہے۔"(3)

بشیر باوآ نے پچونجا ورہے دی عمر وچ پنجابی غزل وچ قدم رکھیا تے کجھ چر پچھوں اوہناں دیاں غزلاں دے مجموعے چھپن لگ پے۔ "دُکھ ساگر نوں لائیاں ڈیکاں" (1997) "سُکھ دے شوہ وچ تارگئی اے" (1998) "میں سمندر نال لائیاں" (1999) کافیاں دا مجموعہ "چن چھوہن دا چاہ" (1999) "سورج رُوپ ماہی دا" (2000) نعتاں دا مجموعہ "حضور دیدن دا دان بخشو" (2000) "تے آسان غزلاں" (2003) دے مجموعے چھپ چکے نیں۔(4)

ہن تیکر دی تحقیق مطابق پنجاب یونیورسٹی لاہور (اورینٹل کالج، شعبہ پنجابی) بشیر باوآ دی حیاتی تے شاعری دے حوالے نال 2015 وچ ایم اے دی سطح تے اک "مقالہ" ثناء نورین (ایم اے دی پڑھیار 2015-2013) توں کروا چکی اے۔ جیہدا موضوع "بشیر باوآ دے دیوان دا تنقیدی جائزہ" اے جیہڑا اورینٹل کالج دی پنجابی لائبریری (ڈاکٹر اسلم رانا لائبریری) (پنجاب یونیورسٹی لاہور) وچ موجود اے۔ ایہ مقالہ بشیر باوآ دی حیاتی وچ منظور ہو گیا سی۔ ڈاکٹر اشفاق ورک نے وی بآوے بارے اک نظم لکھی۔ ایس توں وکھ باوآ جی بارے صدیق تاثیر نے

وی اک مضمون لکھیا۔ (5)

بشیر باوآ دیاں غزلاں نوں پڑھیاں پتا لگدا اے کہ اوہناں کولوں کنی وڈی تے زرخیز لفظالی موجود اے جو اوہناں نے اپنی شاعری وچ ورتی اے۔ ایس گل دا ثبوت سانوں ایتھوں وی مل سکدا اے ''کہ محمد آصف خان نے بشیر باوآ نوں اک رسالے ''پنجابی ادب'' لئی پرانے تے متروک ہوجان والے لفظ گھلن لئی اکھیا جیہنوں محمد آصف خان نے ''باوآ اکھری'' ناں دی لغت وچ چھاپیا۔ ایہ لغت کئی قسطاں وچ چھپی''۔ (6)

ایس بارے اوہناں دا اپنا کہنا سی ''جے میں وی ایہ لفظ نہ ورتے فیر ایہ متروک ہوجان گے۔'' (7)

بشیر باوآ نے غزلاں توں وکھ جیہڑی کافیاں دی کتاب لکھی اوس بارے الیاس گھمن ہوراں دا آکھنا اے کہ:

'' اوہناں کول روحانی تجربیاں دی تھُر نہیں اے تے اوہناں دا دل اوس ذات دے عشق وچ ہون والیاں وارداتاں نال بھریا ہویا اے۔ ایس لئی چنگی غزل وانگوں اوہ کافی کہن وچ وی کامیاب رہے نیں۔'' (8)

بشیر باوآ دی شاعری پنجابی ادب وچ اپنی اک وکھری تھاں رکھدی اے۔ اوہناں کول لفظاں دی بتر وڈی سوہنی اے۔ خیال وچ روایت دے نال نال جدت نظر آوَندی اے۔ جویں اوہ لکھدے نیں:

غم دی چٹان بھاری ہک توں ہٹا رہیا اے
ماڑے نوں ہور ماڑا دُکھڑے سنا رہیا اے
ویکھوں غریب دا پُت ہس مُکھ حسین سوہنا
خُش خُش پتنگ دی تھاں شا پر اُڈا رہیا اے (9)

اک ہور تھاں ویکھو:

راتیں عشق چماسا سورج دا سوہنی
پانی دے آوے وچ کھڑا پکا بیٹھی
پٹ تے سوں کے موت قضاواں تے ستی

تھل وچ آس دا ایئرکنڈیشنر لا بیٹھی (10)

اوہناں دی شاعری نوں ڈونگھے پکھوں ویکھن نال ایس گل دا نتارا کیتا جاسکدا اے کہ اوہناں اپنی شاعری وچ کس قسم دا لہجہ ورتیا اے۔ لہجے ہمیشہ زبان دا حُسن ہوندے ہن تے ایس راہیں اساں کسے وی لکھاری دی لکھت توں ایس گل دا نکھیڑا کر سکدے آں کہ اوہ کس تھاں نال تعلق رکھدا اے تے اوس تھاں دا لہجہ کیہ اے یا کیہ لکھاری جس تھاں نال تعلق رکھدا اے اوس نے اس لہجے وچ لکھیا اے یا کسے دوجے لہجے وچ لکھیا اے۔ پنجابی اجیہی زبان اے جیہڑی اک وسیع علاقے وچ بولی جاندی اے، ایہدے کئی لہجے نیں، ماجھی (ضلع امرتسر، گورداسپور، لاہور تے آلے دوالے دے علاقے) دوآبی (ضلع جالندھر، ہوشیار پور، ریاست کپورتھلا) مالوی (فیروز پور، لدھیانہ، تلونڈی، تپہ، مانسہ، فریدکوٹ، مالیر کوٹلہ، دھنولہ، بٹھنڈہ، پٹیالہ وغیرہ) پوادھی (راجپورہ، کھرڑ، کورالی، روپڑ انبالہ وغیرہ) پوٹھوہاری (گوجرخان، راولپنڈی تے درہ مارگلہ وغیرہ) تے لہندی (ڈیرہ اسماعیل خاں، کوہاٹ، ریاست بہاولپور تے ڈیرہ غازی خاں) وغیرہ نیں۔ ماجھا راوی تے بیاس دے وچکارلے علاقے نوں آکھیا جاندا اے۔ ماجھی نوں ای پنجابی دا ٹیکسالی رُوپ منیا گیا اے۔ ایس واسطے ماجھی وچ تمام بولیاں دے اثر موجود نیں۔ ایس لہجے وچ "ڈ" نوں واضح طور تے اُچاریا جاندا اے۔

جویں کہ:

1: تہاڈ توں تہاڈا

2: "ن" اُتے زور دتا جاندا اے

بھرنا چاہندا سی، مارناہاں وغیرہ (11)

بشیر باوا آگوجرنوالہ توں بعد شیخوپورہ آ گئے فیر ساری حیاتی ایتھے ای گزاری انج اوہناں نے اپنی شاعری وچ پنجابی زبان دا ماجھی لہجہ ورتیا اے اوہناں وچ جولفظ ملدی اے اوہ کجھ انج اے۔ کاہنوں (کس نوں)، کسراں (کس طرحاں)، ویہنا (ویکھنا)، آہندے نیں (آکھدے نیں)، کر لیساں (کر لینا)، واہتے (واسطے)، کاہدا (کس دا)، کتے (کتھے)، اونی (کتنی)، اینا کو (اتنا سارا) کیڈی (کتنی) (12)

غزلاں وچ قافیے تے ردیف دا تھاں تھاں ورتارا نظر اوندا اے۔ قافیے وچ coinage

(سکے بنن دا عمل) دے فن نوں وڈی مہارت نال ورتدے نیں۔ کئی غزلاں وچ دوہرا قافیہ تے کسے تھاں تے شعر بغیر قافیہ دے نیں۔ جویں کہ ترلو مچھی، کچھی، لچھی، پلچھی۔ تباکھڑیاں، آکڑیاں، راکڑیاں، ماکڑیاں، چاکھڑیاں۔ کہاڑے، پہاڑے، دھاڑے، ہاڑے، اُجاڑے۔ جھلے، پلے، تھلے، وللے وغیرہ۔ قافیے لئی ایہ مثال ویکھو:

انبر ویل چڑھی جوں لگریں پچھی نہیں
جھال فقر دی انجے ترلو مچھی نہیں (13)

انج ای اوہناں دی شاعری وچ قافیے دے نال ردیفاں وی اپنے ہون دی دس پا رہیاں نیں۔ جویں کہ راس بدھی پاس، باس بدھی ہاس، پاس بدھی باس، آس بدھی داس۔ جھجری صبح ناصح، گجری صبح ناصح، کچری صبح ناصح، فجری صبح ناصح وغیرہ۔

کدوں توں جاگیا سیں جدہوئی سجری صبح ناصح
بھلاں دس کھاں جاں میں اُٹھ کے بھری جھجری صبح ناصح (14)

اپنے لمے قافیے تے لمیاں ردیفاں اسیں صرف بشیر باوآ دی شاعری وچ ویکھدے آں۔ بشیر باوآ دی شاعری اپنے فن دے لحاظ نال اُچا درجہ رکھدی اے۔ لفظاں دی سوہنی بنتر اے اوزان تے بحراں دا ڈھکواں ورتارا اے۔ اوہناں کول اوزان، بحر تے عروض دے پختہ تجربے نیں تے اوہناں عروض دے ایہ تجربے انج کیتے نیں کہ لگدا اے پنجابی شاعری وچ اوہناں توں اڈ عروض دی کسے نوں جاچ وی نہیں اے۔ بشیر باوآ دیاں غزلاں وچ لمی بحر، درمیانی تے نکی بحر تنوں رنگ وکھالی دیندے نیں۔ لمی بحر دی غزل ویکھو:

عشق دے کارے ہجر کارے جین اجارے یارتوں وارے
جگت سہارے پنکھ وہارے اُڈن ہارے ہین نکارے

درمیانی بحر والی غزل ویکھو:

اُچی اُچی کہہ رہیا سی کاش کاش
ہوگئی اوہدی سفارش پاش پاش

نکی بحر والی غزل ویکھو:

اے انسان

جند دی وان (15)

انج ای اسیں ویکھدے کہ ساڈی زبان (پنجابی) وچ کنے ای فارسی تے اردو عربی دے لفظ ورتے جاندے نیں۔ جو کئی واری ساڈی ضرورت بن جاندے نیں تے ساڈی زبان وچ انج ورتے جاندے نیں کہ اوہ ساڈی زبان دا حصہ لگن لگ پیندے نیں۔ اس طرح اک شاعر اپنی شاعری وچ سہپن لئی وی خاص طور تے عربی فارسی دے لفظ ورتدا اے تے کئی واری اوہ غزل وچ پرانی روایت تے وی ٹر رہیا ہوندا اے۔ اس لئی بشیر باوآ دی شاعری وچ وی سانوں غزل دا ایہوں پُراناڈھنگ وکھالی دیندا اے تے اوہناں دیاں غزلاں وچ اردو، عربی تے فارسی دے کئی لفظ ویکھالی دیندے نیں۔ فارسی لفظ (جام، ساقی، وصل، آب، کشکول، آفتاب، طعام، حیرت، ظہور، عشق، مجاز) وغیرہ۔ (16)

عربی لفظ (برق، طلسم، افلاس، عناصر اربعہ، عنبر، الماس، صنم، بشیر، نذیر، الماس، بشیر، نذیر، معطر،) وغیرہ۔ (17)

ونگی لئی بشیر باوآ دیاں غزلاں دا اک شعر ویکھو:

اوہ دل دیاں ریجھاں لاہندے نیں کجھ پیٹ دی پوجا ہو جاندی
جو سنگ تراشاں ہتھ آوے پتھر دے صنم وچ سل ملدے (18)

ادب وچ سہپن پیدا کرن لئی جو علوم ورتے جاندے نیں اوہ علم و بیان، علم بدیع تے علم عروض نیں۔ ایہناں علوم نال لکھت وچ حُسن پیدا ہوندا اے تے معنیاں دی اک نویں دنیا جنم لیندی اے۔ شاعر اپنی شاعری وچ ایہناں دا ورتارا کر کے اک لکھت وچ روانی پیدا کردا اے۔ علم و بیان دے معنی واضع تے روشن کرنا اے۔ ایہ ایہناں قاعدیاں تے طریقاں دا ناں اے جس اُتے عمل کر کے اک گل نوں کئی ڈھنگ نال بیان کیتا جا سکدا اے۔ علم و بیان دے حوالے نال میر انیس (اُردو شاعر، مرثیہ نگار 18001874) کہندے نیں:

''اک پھول کا مضمون ہو سو رنگ سے باندھو'' (19)

علم و بیان وچ چار چیزاں اُتے بحث کیتی جاندی اے:

(1) تشبیہ (2) استعارا (3) مجاز مرسل (4) کنایہ

جیہناں نوں اسیں بشیر باوآ دی شاعری وچ وی ویکھدے آں۔ بشیر باوآ نے اپنیاں غزلاں وچ تھاں تھاں تشبیہ دا ورتارا بہت سوہنے ڈھنگ نال کیتا اے۔ جس دی وجہ نال کلام وچ اک سادہ جہے خیال وچ اثر تے رنگینی پیدا ہوگئی اے۔ پر ہر تھاں تے تشبیہ داورتارا ٹھیک نہیں اے کیوں جے اس طرح کلام وچ اصل معنی نوں بیان کرن دے بجائے خیال توں صرف خیال ای بیان ہور ہیا ہوندا اے۔

پیریں جھانجر چھن چھن کردی
گل سجناں دے گانی لشکے

نین سجن دے مےخانہ ایں
مکھ تے حرف قرآنی لشکے (20)

تشبیہ دے نال نال استعارے دی ورتوں وی چوکھی وکھالی دیندی اے:

انت نوں ات بری اے بیبا سکھ نیں اُت نہ ات
ہر کربل وچ سچ ہمیشہ ہر کے جاوے جت

ونگی لئی اک ہور شعر ویکھو:

وسیب اگے دا جان دے نیں حُسین آقا
بشیر تائیں حُسین ماضی تے حال لبھا (21)

اس وچ حضرت امام حُسین دا ناں استعارہ دے طور تے لیا گیا اے۔

انسانی زندگی وچ زبان نوں وڈی اہمیت حاصل اے۔ ایہ اک انسان دے وچاراں نوں دوجے تیکر اپڑان دا ذریعہ اے۔ زبان کوئی وی ہووے اوہدا تعلق اپنے وسیب نال ڈونگھا ہوندا اے تے زبان وسیب دی عکاسی کردی اے۔ زبان وچ روزمرہ، محاورے تے اکھان دی ورتوں زبان دی خوبصورتی وچ وادھا کر دی اے۔ ایہناں محاورے تے اکھاناں وچوں اسیں اک سماج دے عقیدے، رسم رواج، مشاہدات تے تجربات دی اک وڈے سوہنے ڈھنگ نال تصویر ویکھ سکدے آں۔ محاورے دو یا دوتوں ودھ لفظاں دے مجموعے نوں آکھیا جاندا اے جیہڑے حقیقی دے بجائے مجازی معنیاں وچ ورتے جان۔ ڈاکٹر شہباز ملک (پروفیسر، پنجابی

لکھاری) ہوراں اپنی کتاب "ساڈے اکھان سو سیانے اکو مت" وچ محاورے دے معنی بیان کردیاں ہویاں میاں محمد بخش (پنجابی شاعر تے سیف الملوک دے مصنف) دے کلام وچوں حوالا دیندے نیں۔

"محاورہ صرف بول چال نوں شنگارن یاں اپنے مفہوم نوں دوجے تیکر سچے ڈھنگ نال اپڑان تیکر محدود رہ جاندا اے۔ محاورے دی ورتوں بول چال وچ سوجھ پیدا کرن تے سُنن والیاں دا دھیان کسے چمتکاری ڈھنگ نال کچھن لئی کیتی جاندی اے (سوجھ پر بودھ: ونجارہ بیدی) مطلب کہ ایہدے نال آکھی جارہی گل زوردار ہوجاندی اے۔"

محاورہ:

اُتوں توں نہ بلدی اُتے پائیں تیل جوابوں
ساعت ڈھل نہ لکسی اونویں مرسی ایس عذابوں

(سیف الملوک، میاں محمد بخش) (22)

انگریزی وچ محاورے نوں Idiom آکھیا جاندا اے۔"Dictionary of literary term" Gagan Raj وچ محاورے دی تعریف انج کردے نیں۔

"IDIOM…The term used for a form of expression, construction or peculiar to a language and often having a meaning of other than grammatical phrase or logical one" (23)

اکھان بارے احسان باجوہ وڈے سوہنے ڈھنگ نال لکھدے نیں:

"اکھان ورہیاں دے تجربے ہوندے نیں ایہ اک گھڑی دی گل نہیں ہوندی۔ ایہ سوچ سمندر وچوں اُٹھیاں ہزاراں لہراں وچوں کوئی اک کنی ہوندی اے جولفظاں دی پسی وچ ڈھل کے موتی بن جاندی اے۔" (24)

بشیر باوا نے اپنیاں غزلاں وچ تھاں تھاں تے محاورے تے اکھان دی ورتوں کیتی اے۔ جویں کہ:

1. متھے اُتے اکھاں دھرنا (محاورہ): توجہ نہ دینا
متھے اُتے اکھاں دھریاں ہویاں نیں
آکھن لوکی اج کل ہین جدید وسیب

2. رنگ وچ بھنگ لانا (محاورہ): خوشی ختم کرنا
اج پھر رنگ وچ بھنگ رلن دا انٹیناہی وڈھ چھڈ ناے
اج پھر منجی اُتلے کوٹھے چاڑھ گیا اے باوآ

3. دور دے ڈھول سہانے (محاورہ): ڈھول دی آواز نیڑے دی
تھاں دوروں بھلی معلوم ہووے
اج پھر دور دے ڈھول سہانے کناں دے وچ وجنے
اج پھر منجی اُتلے کوٹھے چاڑھ گیا اے مرناں

4. پٹھے پیریں ٹرنا (محاورہ): مخالف ٹرنا
اج پھر اوہنے پٹھی پیریں نیں نوں ٹور سکھانی
اج پھر منجی اُتلے کوٹھے چاڑھ گیا اے مرناں

5. اوٹھ دے مونہہ وچ زیرہ (محاورہ) کسے اوکھے کم نوں ہتھ پانا
اج پھر اوہنے اوٹھ دے مونہہ وچ زیرہ وی نہیں دینا
اج پھر منجی اُتلے کوٹھے چاڑھ گیا اے مرناں

6. سنگی تے نونہہ دھرنا (محاورہ) مارنا
اج پھر چڑیاں بازاں دی سنگھی تے نونہہ دھرنا یں
اج پھر منجی اُتلے کوٹھے چاڑھ گیا اے مرناں

7. تگنی دا ناچ ناچانا (محاورہ) تنگ کرنا
نچدا رہیا سی رات نوں تگنی دا ناچ تن
جد گیند ہار ذہن تے یاداں سی بڑکیاں

8. لارے سدا کوارے (محاورہ) جھوٹے وعدے
اوہدے لارے سدا کوارے ریجھاں نے بھردان بنایا

قوس قزح توں پھر رنگا رنگ آساں دے پیندے پھکے

9. کھان اگیرے ٹرن پچھیرے (محاورہ) کم چور سُست

کھان اگیرے ٹرن پچھیرے، اوہ آہلک دے پھنڈے

10. کھکھر چھیڑنا (محاورہ) بلاوجہ لڑائی وچ کدنا

میں کوئی کھکھر چھیڑی سی

لڑگئی وانگ دھموڑی راس

11. ہونجھا پھیرنا (محاورہ) خالی کرنا

گھر وچ ہونجھا پھیر کے ہتھیں قرضے دی پنڈ بنھ کے

ماں دی نتھ نوں ویچ کے لیراں دے کجھ کفن بنائے (25)

کجھ اکھان ویکھدے آں:

1: اک اک دو گیارہ (اکھان) اتفاق وچ برکت ہونا۔

2: حرکت وچ برکت (اکھان) محنت وچ برکت ہوندی اے۔

3: کسے دی کیتی، کسے دے اگے آنا (اکھان) ماپیاں دے گناہ اولاد نوں بھگتنے پینے نیں۔

ادب دی اک اہم قسم علم بدیع اے جیہدے ذریعے کلام وچ خوبصورتی پیدا کیتی جاندی اے۔ اک تھاں ایہدی تعریف کجھ انج دسی گئی اے۔

''اس علم کا نام ہے جس سے کلام میں تحسین تزئین کے طریقے معلوم ہوتے ہیں'' (26)

کلام وچ ایہ خوبصورتی جیہناں طریقیاں نال پیدا کیتی جاندی اے اوہناں نوں صنعتاں دا علم آکھیا جاندا اے۔ صنعتاں وچ صنعت ابہام، صنعت تجنیس، صنعت تکرار، صنعت مراعات النظیر، صنعت ترصیع، صنعت تضاد، صنعت تلمیح وغیرہ۔ ایہناں تلمیحاں دا ورتارا اسیں بشیر باوا دی شاعری وچ وی ویکھ سکدے آں۔ سبھ توں پہلاں صنعت تلمیح اُتے گل بات کردے آں۔ ادب دی کسے وی لکھت وچ تلمیح دا ورتارا او ہنوں جامع تے خوبصورت بنانداے۔ تلمیح راہیں کسے وی لمے تے تاریخی واقعہ نوں گھٹوں گھٹ اک دولفظاں وچ بیان کیتا جا سکدا اے۔ اس اک دو

لفظاں دی مدد نال پورے واقعے نوں سمجھیا جاسکدا اے۔ تلمیح نے انسان دی ادبی، سماجی، سیاسی، تاریخی، تہذیبی، ثقافتی تے مذہبی یعنی ہر حوالے نال مدد کیتی اے۔ کیوں جے بار بار ملے واقعیاں نوں پڑھن نال انسان اُکتا جاندا اے۔ جویں جویں انسان ترقی کر رہیا اے ایہد ے نال نال زبان وی ترقی کر رہی اے۔ ایس لئی ادب وچ تلمیح دے استعمال نال انسان دا بہت سارا وقت ضائع ہون توں بچ جاندا اے جو اوہ لمیاں واقعیاں نوں پڑھن ویلے لگانداسی۔ تلمیح دی تعریف اک تھاں انج بیان کیتی گئی اے:

"تلمیح کے معنی اشارہ کرنا کے ہیں اور اصطلاح میں کسی مشہور قصے اور تاریخی واقعے کو کلام کا حصہ بنانا تلمیح کہلاتا ہے"۔ (27)

انج اسیں کئی تھاواں تے بشیر باوآ دی شاعری وچ وی تلمیحیاں دا ورتارا ویکھد ے آں جو اوہناں دیاں غزلاں دے سہپن وچ وادھا کردیاں نیں۔ اوہنان اپنیاں غزلاں وچ کئی حوالے تلمیح دے طور تے قرآن پاک وچوں وی لے نیں، کجھ سیاسی حوالے نیں، کجھ رمانوی قصے تے داستاناں دے حوالے نیں۔

اڈداہی چوگ چگدا اے، نہیں بہندا زمین تے
انکھی تاں میرا بخت ابابیل ہوگیا (28)

1۔ ابابیل اک پرندے دا ناں اے جیہدی لمبائی 18 توں 20 سینٹی میٹر ہوندی اے۔ ایہ عام طور تے پرانیاں عمارتاں تے گھونسلاں بنانداا ے۔ ایہدی وڈی خوبی اوہی اے جو بشیر باوآ نے بیان کیتی اے کہ ایہ اُڈدیاں ہویاں کھانداا ے۔ اس پرندے دا ذکر قرآن پاک وچ وی ملدا اے۔ ایہد ے ناں توں قرآن پاک وچ اک سورت (سورہ الفیل) نازل ہوئی اے۔ جویں کہ قرآن پاک وچ فرمایا گیا اے۔

(سورہ الفیل) (آیت نمبر۔2)

"اور اس نے ان پر غول کے غول پرندے بھیجے۔ جو ان پر کنکریلے پتھر مارتے تھے" (29)

ایس طرح اسلامی حوالے نال اک ہور تلمیح ورتی اے:

حضرت نوح دا جیرا لے کے جمن لوک
ساری عمراں کردے رہندے وخت نصیب (30)

2۔ اس تلمیح وچ حضرت نوح (اللہ تعالی دے پیغمبر سن تے اللہ نے اوہناں دی قوم نوں نافرمانی پاروں سمندر وچ غرق کر دتا) ول اشارہ کیتا گیا اے۔

3۔ اندلس نوں طارق بن زیاد (بنو امیہ دا جرنیل) نے 711ء وچ فتح کیتا سی۔ اوس فتح دے واقعہ نوں بشیر باوآ تلمیح دے طور تے کجھ انج ورتدے نیں۔

کڈھ سمندر وچوں اپنے دیندے بیڑے ساڑ
اندلس تیک فتح کر لیندے اوہ سر میل نصیب (31)

ایس طرح اک تلمیح نوں سیاسی حوالے نال انج بیان کردے نیں:

وانگ محمد شاہ رنگیلے محنت توں نہ کرا بہیں
آس دلے دے شہر چ باوآنا در شاہی پوے گی لُٹ (32)

4۔ ایس شعر وچ محمد شاہ رنگیلا (مغلیہ سلطنت دا چودھواں بادشاہ (1748-1702)) ول اشارہ کیتا گیا اے۔ جیہڑا ہر ویلے نشے دی حالت وچ رہندا سی۔ حکومتی معاملات دن بدن خراب ہوندے گے۔ ایہناں حالاتاں نے نادر شاہ افشار (ایران دا بادشاہ) نوں ہندوستان اتے حملہ کرن تے مجبور کر دتا۔

مشہور قصیاں دا بشیر باوآ ہوراں اپنی شاعری وچ حوالہ کجھ انج دیندے نیں

جذبے نال پہاڑ وی باوآ عاشق واتے موم جیہا
عشق دلاور سٹ فرہادی، تیشا پتھر جاوے کٹ (33)

5۔ ایس شعر وچ مشہور رومانوی قصہ ''شیریں تے فرہاد'' (ایران، مکران بلوچستان دا قصہ) دا ذکر کیتا گیا اے جس وچ فرہاد نے شیریں نوں حاصل کرن لئی اوہدے پیو دی شرط مطابق پہاڑ نوں تیسے نال کھود کے نہر کڈھی۔

ایس طرح بشیر باوآ دی شاعری وچ تھاں تھاں تے تلمیحاں دا ورتارا اے۔ اوہناں نے ایس توں وکھ وی کئی واقعیاں نوں تلمیح دی شکل وچ بیان کیتا اے۔ لیلیٰ مجنوں، ہیر رانجھا، یوسف زلیخا، سسی پنوں، نمرود، فرعون، حضرت موسیٰ دا کوہ طور دا واقعہ، حضرت علیؑ، لال شہباز قلندر،

واقعہ کربلا، واقعہ معراج، سیتا تے رام، حضرت موسیٰ دی عصا دے معجزے وغیرہ۔

صنعت تلمیح توں بعد دو جیاں صنعتاں بارے گل کردے آں جو بشیر باوآ دی شاعری وچ وکھالی دیندیاں نیں۔ صنعت تضاد دی ورتوں لئی ایہ شعر ویکھو:

جگ تے حشر دیہاڑ اوہ سمجھو جدن وی
نال غریب، امیر حساب کتاب کرے

صنعت تکرار دا استعمال بشیر باوآ نے اپنی شاعری وچ تھاں تھاں تے کیتا اے۔ ونگی لئی ایہ شعر ویکھو:

چڑے تاء تے، تا، تا سدھی کرنا
جگ دھپے جد میری سدھر ڈردی

اک ہور تھاں ویکھو:

وس غلامی دی اس تن چوں مکنی نہیں
جس دے لوں لوں نیلک نیلک والا اے

صنعت مراعات النظیر دا اک شعر ویکھو:

دل دی اپڑ پیلی نوں وی واہ کے گڈسی
یاداں دی سیں لا کے بنسی حال جیہا (34)

بشیر باوآ دی شاعری وچ اسیں پرانے لفظاں نوں وی ویکھدے آں جو ساڈے کلاسیکی شاعراں نے ورتے سن۔ ایہدے نال نال اوہناں دی شاعری وچ جدید لفظالی وی نظر آوندی اے۔ جدید توں کیہ مراد اے؟ اوہ کیہڑ یاں تبدیلیاں ہوندیاں نیں جیہناں توں سانوں جدید دا احساس ہوندا اے۔ ایہ تبدیلیاں ہر تھاں اکو جیہاں نہیں ہوندیاں۔ ملک ملک، قوم قوم، سماج سماج، فرد فرد، فرد تے سماج وچ کئی تبدیلیاں ہوندیاں نیں ایہناں دا اظہار انفرادی تے اجتماعی سطح تے مختلف شعبیاں وچ کرنا جدید کہلاندا اے۔ جویں کہ جاگیردارانہ دورتوں بعد صنعتی انقلاب دا دور شروع ہویا تاں اوہنوں اظہار دا موضوع بنایا گیا فیر ٹیکنالوجی دے دور نے لوکاں دے ذہن بدلے تے ذہن بدلن نال ادب وچ وی تبدیلیاں آ گئیاں۔

انج ای بشیر باوآ نے اپنی حیاتی وچ پہلاں صنعتی تے فیر ٹیکنالوجی دا دور ویکھیا۔ ایس لئی

اوہناں دی شاعری وچ ایہناں دوراں دی جھلک وی نظر آوَندی اے۔ اوہناں اپنے دور وچ جو کجھ ویکھیا اوہدا اپنی شاعری وچ اظہار کیتا جویں کہ بہت سارے شاعر اپنی شاعری وچ کردے نیں:

پلدی سفارشاں تے
اپر گریڈ ویکھی
ساڈے وطن دی ہر شے
جاپان میڈ ویکھی (35)

ایس طرح بہت ساریاں تھاواں تے ایوں جیہی لفظالی نظر آوَندی اے جویں کہ ایڈ، کلاک، ائیرکنڈیشنر، موبائل، موبائل سیٹنگ، سپیڈ، فٹ پاتھ، ٹیون، ٹیلی پیتھی، پیپر ویٹ، سکیل، ڈریور، کیلنڈر، بی پی، سرچ، جنریٹر، ڈراپر، رولر، اُف، لو میرج وغیرہ۔ ایہو جہے لفظاں دے ورتارے توں شاعر دا پتا چلدا اے پئی اوہ کس دور نال تعلق رکھدا اے۔ جے بشیر باوَا دی پرانی تے کلاسیکل لفظاں دی ورتوں بارے گل کریے تاں کونت، چرخہ، اٹیرن، روم روم، لوں لوں، وچھوڑا، کال وغیرہ:

اے باوَا مشیناں مُکاں چھُوڑیاں
اوہ چرخہ اٹیرن نڑے اوریاں

کلاسیکل شاعری وچ شاہ حُسین دی شاعری وچ ''چرخے'' دی ورتوں ویکھو:

اُٹھ جاگ گھڑارے مارنہیں
ایہ سَون تیرے درکارنہیں
توں سُتیاں عمر ونجائی اے
توں چرخے تند نہ پائی اے

''روم روم'' نوں بشیر باوَا نے انج ورتیا اے

تیرے ہر روم روم چ نام رچیا یار والا
اے باوَا اُٹھ کے توں روشن ضمیراں نال مچ ہن (36)

شاہ حُسین دی شاعری وچ "روم روم" دی ورتوں ویکھو:

ربا میرے حال دا محرم توں
اندر توُں ایں باہر توُں ایں، روم روم وچ توُں (37)

آوازاں یاں صوتاں دا تعلق سدھا انسان دے بدن نال ہوندا اے آواز پیدا کرن ویلے انسان دے جسم دے کئی حصے کم کر رہیے ہوندے نیں۔

جیہناں وچ پھیپھڑے، سنگھ، نرخرہ، اعصاب، نطقی، مونہہ، تالو، جیبھ، دند، بُل تے ہونٹھ شامل نیں۔صوتیہ انسان دی گل بات یاں آوازاں دے مجموعےنوں کہندے نیں۔ایہ آواز سینے وچوں ہوا دے آوَن نال گلے دے نرخرے دے فعل نال پنگڑدی اے۔صوتیاں نوں ایہناں قسماں وچ ونڈیا جاندا اے۔ جویں کہ بندشی (پ، ب، ت، د، ٹ، ڈ، ک، گ) صفیری (ف، و، س،ش، ز، خ، غ) پہلوی (ل) ارتعاشی (ر، ڑ) گنگنیاں (م، ن) وغیرہ۔ (38)

بشیر باوآ دی شاعری نوں صوتی حوالے نال ویکھن لئی اوہناں دے دیوان وچوں کجھ شعر مثال دے طور تے پیش کیتے گے نیں۔ جویں کہ

ازلاں توں جد نال میرے تقدیر ٹری
من پرچا سکدی اے بس، تدبیر ٹری

1: ز۔ل۔ت۔و۔ج۔د۔ن۔ل۔م۔ر۔ت۔ق۔د۔ر۔ٹ۔ر

2: م۔ن۔پ۔ر۔چ۔س۔ک۔د۔ب۔س۔ت۔د۔ب۔ر۔ٹ۔ر

ایس شعر وچ بندشی (ت، د، ت، د، ٹ، پ، ک، ب، ت، د، ب، ٹ) صفیری (و، س، ز) پہلوی (ل، ل) گنگنیاں (ن،م،م، ن) تے ارتعاشی صوتاں (ر، ر، ر، ر، ر) نیں۔ ایس شعر وچ بندشی آوازاں باقی آوازاں نالوں زیادہ نیں:

راہ دے کنکر پیر سواری چم چم بنے ستارے
چال ترکھی جھرمٹ کر گئی، اُڈ کے گرد کسے دی (39)

1: ر۔د۔ک۔ن۔ک۔ر۔پ۔ر۔س۔و۔ر۔چ۔م۔ب۔ن۔س۔ت۔ر

2: چ۔ل۔ت۔ر۔کھ۔ جھ۔ر۔م۔ٹ۔ک۔ر۔گ۔ڈ۔ک۔گ۔ر۔د۔ک۔س۔د

ایس شعر وچ بندشی (د، ک، ک، پ، ب، ت، ت، ک، ٹ، ک، گ، ڈ، ک، گ، د،

ک، د) صفیری (س، و، س، س) پہلوی (ل) گنگنیاں (ن، م، م، ن، م) تے ارتعاشی صوتاں (ر، ر، ر، ر، ر، ر، ر) نیں۔ ایس وچ وی بندشی آوازاں باقی آوازاں نالوں زیادہ نیں۔ ایس نکے جہے تجربے توں بعد اسیں ایہ کہہ سکدے آں کہ بشیر باوآ دی شاعری وچ لسانیات دے حوالے نال صوتاں دا بندشی نظام باقی صوتاں نالوں زیادہ مضبوط اے۔

مکدی گل اے کہ بشیر باوآ دی شاعری سانوں اپنی ریت دی عکاسی کردی ہوئی نظر آؤندی اے۔ فنی لحاظ نال فارسی تے عربی بحراں دی ورتوں کیتی گئی اے کیوں جے پنجابی زبان دا اک لما عرصہ فارسی نال سمبندھ رہیا اے۔ اوہناں ڈھیر ساری اجیہی لفظالی وی ورتی اے جیہدا موجودہ دور وچ ورتارا نہیں ہو رہیا تے ایہدے نال لفظاں نوں جیویں اچاریا جاندا اے انجے ای لکھیا اے۔ انج بشیر باوآ نے اک واری فیر اوس پرانی لسانی روایت نوں زندہ کیتا اے جس توں نویں شاعری بغاوت کردی ہوئی نظر اوندی اے۔ میں بشیر باوآ دی شاعری اپنی نظر گھٹ ہون پاروں صرف ایوں پہلوں لبھ سکی آں۔ اوہناں دا کلام اجے وڈے وڈے محققاں دی راہ تک رہیا اے۔

References:

* Tarkhanwala Ghazni, District Sargodha.

1- Shahbaz Malik, Dr. Punjabi Lasaniyat (Lahore: Aziz Book Depot, 1996)18.

2- Bashir Bawa. First Diwan (Sheikhupura: Academy of Culture and Thought, December 2013)846.

3- Gopal Das, Munshi. History (Gujranwala, Lahore: Victoria Press Sheikh Azizuddin, 1872)24.

4- Bashir Bawa. Asaan Ghazalan (Lahore: Bazm Molashah)7.

5- Zafar Maqbool, Mian. Sheikhupura Te Nankana Sahib Da Punjabi Literature (Lahore: Bizm Mola Shah, 2017)71.

6- As Above, 72.

7- As Above, 71,72.

8- Bashir Bawa. Chan Chhohun Da Cha (Lahore: Institute of Punjabi Language and Culture, 1999)4.

9- Bashir Bawa. First Diwan,851.

10- As Above, 23.

11- Abdul Ghafoor Qureshi, The Story of Punjabi Literature (Lahore: Pakistan Punjabi Literature Board, 1987)33, 34.

12- Bashir Bawa. First Diwan,835.

13- Bashir Bawa. Sukh De Shouh Wich Tar Gayi A, 1998, 31.

14- Bashir Bawa. First Diwan,227.

15- As Above, 324, 471, 796.

16- Baig Badakhshan, Maqbool. Ferozulghat Persian Urdu (Lahore: Feroz Center, 2003)501.

17- Louis Maalouf, Al-Munajjad (Lahore: Maktaba Qudsia Urdu Bazaar, 2009)620.

18- Bashir Bawa. First Diwan,774.

19- Akbarabadi, Nisar. Poetry and the Art of Poetry (Lahore: Dua Publication, 2006) 48.
20- Bashir Bawa. Sukh De Shouh Wich Tar Gayi A, 31.
21- Bashir Bawa. First Diwan,84.
22- Shahbaz Malik, Dr. So Siane Eko Mat, Sadey Akhan (Lahore: Aziz Book Depot, 1978)13.
23- A Dictionary of Literary Terms, J.A. Cudon, (UK: Penguin Books, 1992)321.
24- Ehsan Bajwa. Akhan Lok Sayane (Lahore: Punjab Institute of Language Art and Culture, 2009)9.
25- Bashir Bawa. First Diwan,
26- Ehsan Bajwa. Akhan Lok Sayane, 14.
27- Abid Ali Abid, Syed. (Lahore: Majlis Tarqi Adab, 1985)41.
28- Musaheb Ali Siddiqui, Dr. Urdu Adab me Talmeehat (Memoir Committee,1990)30.
29- Bashir Bawa. First Diwan,83.
30- Quraan Pak, Para-30, Sorah-Al-Feel
31- Bashir Bawa. First Diwan,113
32- As Above, 117
33- As Above, 170
34- Bashir Bawa. Asaan Ghazalan,8.
35- Bashir Bawa. First Diwan,713.
36- Bashir Bawa. First Diwan,492.
37- Muhammad Asif Khan. Kafiyan Shah Hussain (Lahore: Pakistan Punjabi Literature Board, 1989)39.
38- Shahbaz Malik, Dr. Punjabi Lasaniyat,33-34.
39- Bashir Bawa. First Diwan,692.